

СВЯТКУВАННЯ 300-РІЧЧЯ «ВОЗЗ'ЄДНАННЯ» УКРАЇНИ З РОСІЄЮ ЯК ПРОЯВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В СРСР

У статті аналізується роль «Тез про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654 – 1954 рр.)» як вияву національної політики в радянській країні і вплив цього документа на спрямування наукових пошуків вітчизняних вчених.

Національна політика радянського керівництва здійснювалася у рамках спроб формування нової наднаціональної спільноти «радянського народу», який розглядався як соціальна база режиму. Переміщення населення, яке належало до різних етносів, відповідало завданням міграційної політики СРСР, що розглядала масові переміщення людей як засіб руйнування традиційних, національних, культурних зв'язків. З цією ж метою використовувалися різноманітні фальсифікації подій історичного минулого народів радянської країни, які певною мірою полегшували поширення процесу «стирання» національних відмінностей на тлі тотальної русифікації.

Приводом для чергової міфологізації української історії в період існування Радянського Союзу стало святкування 300-річчя так званого «возз'єднання» України з Росією. Для розвитку української історичної науки дії радянського керівництва, пов'язані із відзначенням цієї події, мали суттєве значення, оскільки прямо диктували не лише напрями досліджень окремих історичних подій із визначенням бажаних для влади їх оцінок, а й нав'язували концептуальні положення трактування української історії. Причому окремі елементи подібного тиску зберігаються й до останнього часу, а їх виразниками стають деякі сучасні російські вчені.

Підготовка до святкування ювілею розпочалася ще на початку 1950-х років. Смерть Сталіна не змінила підходів до відзначення ювілейної дати як засобу зомбування української суспільної думки. З метою виключення різних тлумачень історії України було розроблено і схвалено ЦК КПРС «Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654 – 1954 рр.)», метою яких було закріплення історичної «спільності» російського та українського народів [1]. Сформульовані у партійному циркулярі оцінки повинні були стати обов'язковими для всіх досліджень історії України. Історики мали не стільки досліджувати певні проблеми, скільки підганяти історичні факти під визначені в «Тезах...» схеми. Існування відповідних партійних настанов вплинуло на характер відображення у науковій літературі суспільно-політичних процесів в УРСР.

Грунтовний аналіз процесу ліквідації української історичної науки та русифікації української історії проаналізував у своїй праці Ю. Бадзьо, вказуючи, що насаджена партійною номенклатурою схема української історії згубно вплинула на розвиток наукових знань в УРСР [2].

Історичне підґрунтя «нового Переяслава» проаналізував І. Лисяк-Рудницький, який розглядав його як засіб примирення української нації з «російсько-радянською» імперською системою та перетворення її на молодшого спільника в рамках всеімперської організації [3, с. 299-301].

Варто зазначити, що накреслення схеми української історії в «Тезах...» сприяло загальному збільшенню кількості наукових праць, присвячених висвітленню історичних подій середини XVII ст. За підрахунками А. Санцевича, в Україні побачили світ близько 300 публікацій з цієї тематики [4, с. 36]. У той же час необхідність підігнати історичні факти під готові висновки сприяла перегляду подій у тому числі й повоєнної

історії українського народу. Активізація досліджень подій минулого сприяла формуванню нового покоління істориків, які сформувавши основу свого світогляду у період «відлиги». Частина з них критично осмислювала історичні факти, створюючи оригінальні дослідження, які не підтверджували офіційно прийнятого тлумачення подій минулого.

Узагальнююча характеристика повоєнної української історіографії містилася у роботі Л. Винара, який порівнював стан розвитку української радянської історичної науки та стан розвитку української історичної науки на Заході із визначенням періодизації кожного з напрямків. Аналізуючи розвиток історичних знань про перебіг суспільно-політичних процесів в УРСР в добу М. Хрущова та Л. Брежнєва, вчений зазначив, що активізація наукових пошуків, почата після XX з'їзду КПРС, була продовжена у так звану «добу Шелеста», який пропагував «український советський патріотизм». У цей період з'явилося багато важливих наукових праць радянських вчених і була підготовлена нова генерація науковців завдяки діяльності І. Крип'якевича та Ф. Шевченка, окремі з них критикували радянську схему історії України, викладену у «Тезах...». Л. Винар піддав критиці фальсифікації історії України, пов'язані із концепцією неподільного розвитку трьох братніх народів. Він вказував, що в результаті посилення контролю з боку партії у 1970-х роках процес русифікації української історіографії суттєво розширився. Було заборонено видавати серійні історичні видання, більш жорсткою стала робота цензури, в результаті чого багато наукових праць не видавалися. Це дозволило історикам зробити висновок про відсутність історичної науки в УРСР завдяки активній діяльності правлячої партії щодо «втискування» української історії в схему, викладену в «Тезах...» [5, с. 12].

Продовжуючи аналізувати русифікацію української радянської історичної науки відповідно до партійних вказівок, Л. Винар підкреслив негативний вплив «схематизації» української історії в роки Л. Брежнєва на видання з історії України, і у першу чергу на «Український історичний журнал», вказуючи на те, що схема, закладена в «Тезах...», призводила до нівелювання українського народу як такого [6].

Політичне підґрунтя організації широкомасштабного святкування 300-ї річниці Переяславської угоди вивчав П. Магочій, який наголошував, що символізація «возз'єднання України з Росією» мала довести нібито віковичну братерську любов українців до росіян і стати прикладом загального марксистсько-ленінського принципу «дружби народів». Доктрина «дружби», розроблена за допомогою проектування сучасних інтересів на минуле, наголошувала, що історично різні народи колишньої Російської імперії вітали росіян як братів у своїй багатовіковій боротьбі, яка в XX ст. призвела до народження СРСР як «сім'ї народів» [7, с. 560].

Незважаючи на використання окремих положень «Тез...» сучасною російською історіографією, пострадянські українські вчені, продовжуючи наукові розробки М. Грушевського, переконливо довели відсутність наукового підґрунтя їх положень, засудивши надмірну заідеологізованість.

О. Рафальський справедливо вказував, що святкування ювілею, вихід у світ численних пропагандистських і наукових публікацій, проведення різноманітних конференцій, фестивалів, виставок помітно вплинули на суспільну свідомість, розбудили національні почуття українців, представників етнічних груп. Кремлівське керівництво на чолі з М. Хрущовим дедалі ширше стало звертатися до національних відносин, заявляючи про дотримання «ленінських принципів національної політики», зміцнення дружби народів, рівноправність радянських республік. На етнопатристичні відносини в СРСР та УРСР помітний вплив справляла певна тимчасова розрядка міжнародної напруженості, розвиток зовнішньополітичних контактів [8, с. 257].

Автори колективної праці «Національні меншини України у XX столітті» розглядали «Тези...» як засіб підкреслення домінуючої ролі Росії в житті інших народів. У цій роботі справедливо вказувалося, що цей документ знаменував собою завершення перегляду української історії, яке розпочалося влітку 1947 р. після розгромної критики Інституту історії України АН УРСР. Фактично оцінка Й. Сталіним російського народу як «найвидатнішої нації» орієнтувала вчених на показ особливої ролі Росії в долі інших народів СРСР [9, с. 229-230].

У 2003 р. вийшла друком збірка «Переяславська Рада 1654 року (Історіографія та дослідження)», автори якої висвітлили проблематику українсько-московської угоди 1654 р., спростовуючи легенду про добровільне входження України до складу Московської держави як вияв «споконвічної мрії» українського народу до возз'єднання Русі. У роботі проаналізовано історіографічний доробок представників зарубіжної історіографії, показано, яким чином російські та радянські урядовці намагалися викривити історичну правду у своїх цілях [10].

В.А. Гриневич, В.М. Даниленко, С.В. Кульчицький, О.Є. Лисенко розглядали урочисте святкування 300-річчя «возз'єднання» як ознаку зміцнення міжнародних позицій СРСР, посилення адміністративно-командної системи всередині країни, нейтралізації націоналістичного руху опору, що створювали ілюзію повного національного благополуччя і вели до посилення ролі національних політичних еліт в управлінні місцевими справами, які прагнули зміцнення пануючого політичного режиму. Розділ їхньої праці присвячений висвітленню та аналізу подій, пов'язаних із святкуванням 300-річчя Переяславської ради та передачі Кримської області до складу УРСР. Вчені показали трансформацію оцінки Переяславської угоди 1654 р. в радянській історіографії – від негативної до абсолютно позитивної та визначили причини передачі Криму до УРСР, серед яких головною, на їхню думку, була економічна залежність від України і небажання або неможливість Російської Федерації приділяти велику увагу питанням відбудови зруйнованого війною господарства півострова. Вони яскраво продемонстрували суть ідеології «возз'єднання», яка спрямована на ліквідацію української нації та державності [11, с. 397-417].

У праці Я.С. Калакури один із підрозділів присвячений аналізу міфологізації української історії з нагоди 300-річчя «возз'єднання» України з Росією. Автор докладно проаналізував «Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654 – 1954 рр.)», пояснивши причини та наслідки їх ухвалення для всієї української історичної науки, здійснив аналіз праць українських дослідників, які пов'язувалися із означеною проблемою і зробив висновок про узаконення за допомогою цього партійного документа нової схеми історії України, за якою український народ мав спільне походження і спільну історію з росіянами [12, с. 326-336].

Силове втілення у життя концепції «возз'єднання», пов'язане із розгортанням чергової кампанії боротьби проти «українського буржуазного націоналізму» через репресії провідних українських діячів науки, культури та мистецтва, висвітлювалося у праці «Терор і тероризм в Україні», автори якої наголошували, що ізоляція українських художників і літераторів від звичного для них національно-культурного середовища, адміністративне переведення їх до Москви та Ленінграда було однією з поширених форм державного терору проти української інтелігенції. Вчені показали роль ідеологічного забезпечення «нового курсу» через підготовку компартійних кадрів в системі вищої партійної освіти [13, с. 710-724].

Комплексний розгляд святкування і передачі Україні Криму характерний для багатьох російських вчених. У сучасних російських дослідженнях святкування 300-річчя «возз'єднання України з Росією» нерідко розглядається як приклад показової демонстрації «розв'язання» національної проблеми в СРСР із засудженням передачі Криму до складу УРСР. Такі дії М.С. Хрущова російський дослідник В. Шестаков пов'язував із прагненням цього радянського керівника «віддячити» українській політичній еліті за підтримку у боротьбі за владу. У той же час науковець констатував факт упередженого ставлення багатьох народів СРСР до росіян. Наголошуючи, що росіяни постраждали від сталінського терору не менше за інші народи країни, вчений підкреслював, що в очах неросійського населення саме росіяни були причиною масового геноциду, всіх бід, які випали у сталінські часи, оскільки у національних районах на фоні швидкого зростання національної самосвідомості розвивалася русофобія, а російський народ втрачав національну самобутність, здатність до консолідації власних сил [14, с. 345].

Загалом прискорене масштабне переписування історії України відповідно до «Тез...» призвело до закріплення відповідної практики в українській радянській історіографії, коли історичні факти та їх аналіз підганялися до певної дати чи події сучасності. У період «відлиги», наприклад, історія розвитку українського селянства переписувалась відповідно до прийняття рішення про «круте піднесення» сільського господарства, коли тривалий проміжок історії розглядався як передумови для його прийняття. Таким чином, поступово науковці звикали до переписування або концептуального переосмислення подій минулого із трактуванням їх відповідно до реалій сучасності. Проти такої практики виступала частина радянських вчених. Так, ще у 1945 р. професор М. Рубач вказував на нараді у відділі пропаганди і агітації ЦК КП(б)У, що безглуздо підганяти українську історію під ідею «возз'єднання», адже у середині XVII ст. українці не займалися виключно нею, оскільки у них були й більш важливі проблеми.

Черговий прецедент концептуального переосмислення радянської історії на догоду політичним силам заклав підвалини подальшої кризи української радянської історичної науки, яка змушена була періодично «поновлювати» оцінки подій минулого. Це негативно впливало на вибір тем дослідження, обмеження яких диктувалося не тільки чіткими партійними вказівками, а й необхідністю враховувати можливість «морального старіння» тематики досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тезиси о 300-летию воссоединения Украины с Россией (1654 – 1954 гг.). – М. : Госполитиздат, 1954. – 32 с.
2. Бадзьо Ю. Знищення і русифікація української історії в советській Україні / Ю. Бадзьо // Український історик. – 1981. – № 1-4. – С. 83-97; 1982. – № 1-2. – С. 54-64.
3. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 2. – 573 с.
4. Санцевич А.В. Українська радянська історіографія / А.В. Санцевич. – К. : Вища школа, 1984. – 142 с.
5. Винар Л. Думки про «Українського історика» і сучасний стан української історичної науки / Л. Винар // Український історик. – 1978. – № 1-3. – С. 5-29.
6. Винар Л. Двадцятиліття «Українського історика» (1963 – 1983) і завдання українських істориків / Л. Винар // Український історик. – 1983. – № 2-4. – С. 5-24.
7. Магочій П.Р. Історія України / П.Р. Магочій. – К. : Критика, 2007. – 638 с.
8. Рафальський О. Національні меншини України у XX столітті: Історіографічний нарис / О. Рафальський. – К. : Поліус, 2000. – 447 с.
9. Національні меншини України у XX столітті : політико-правовий аспект / М. Панчук, В. Войналович, О. Галенко [та ін.]. – К. : ІПіЕНД, 2000. – 357 с.
10. Переяславська Рада 1654 року (Історіографія та дослідження) / редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич [та ін.]. – К. : Смолоскип, 2003. – XX+890 с.
11. Гриневич В.А. Україна і Росія в історичній ретроспективі : у 3 т. / В.А. Гриневич, В.М. Даниленко, С.В. Кульчицький, О.Є. Лисенко. – Т. 2: Радянський проект для України. – К. : Наукова думка, 2004. – 532 с.
12. Калакура Я.С. Українська історіографія / Я.С. Калакура. – К. : Генеза, 2004. – 496 с.
13. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX – XX ст. : Історичні нариси / Д.В. Архирейський, О.Г. Бажан, Т.В. Бикова [та ін.] ; відп. ред. В.А. Смолій. – К. : Наукова думка, 2002. – 952 с.
14. Шестаков В.А. Новейшая история России с начала XX века и до сегодняшнего дня / В.А. Шестаков. – М. : АСТ, 2008. – 480 с.

Ю.А. Николаев

Празднование 300-летия «воссоединения» Украины с Россией как проявление национальной политики в СССР

В статье анализируется роль «Тезисов о 300-летию воссоединения Украины с Россией (1654 – 1954 гг.)» как проявления национальной политики в советской стране и влияние этого документа на направление научных поисков отечественных учёных.

Yu. O. Nikolayets

Celebration the 300th Anniversary of Reunification of Ukraine with Russia as a manifestation of national policy in the USSR

The article deals with the idea of «The Theses on the 300th Anniversary of Reunification of Ukraine with Russia (1654 – 1954)» as a manifestation of national policy in the Soviet country and the influence of the document on the direction of scientific search of the Ukrainian scholars.

Стаття надійшла до редакції 13.07.2010.